

ФЕРИЕР ДЪО СОВБЪОФ

/ 1788 /

Граф Ферьер дъо Совбъоф е роден в Шампан. Подготвя се отначало за военна кариера, която изоставя през 1782 г., за да отиде в Цариград и Исфахан с дипломатическа мисия. Пътува през Турция, Персия и Арабия години наред. По време на френската буржоазна революция се изявява като открит якобинец. В бурните събития около революцията неведнъж попада в затвор. Остава докрай убеден републиканец. В 1799 г. Директорията му възлага дипломатически мисии. Оттеглил се в Шампан, той пада убит от ръката на врагове на революцията.

Пътните му впечатления от Турция и балканските ѝ провинции са написани живо, темпераментно, интелигентно, с ненавист срещу тираничния султански режим и мюсюлмански фанатизъм. Много ценни са личните му наблюдения за състоянието на османската армия във войната на империята с Австрия и Русия (1787—1791).¹

Пътеписът му² е издаван у нас фрагментарно от Ив. Шишманов.³

Граф Ферьер дъо Совбъоф започва двутомното си съчинение с описание на Цариград и някои институти на върховното управление. След това спира вниманието си на административното устройство на империята. „Приходите на султана произхождат от неговите домени, които са много значителни, от данъци и такси, събирани от пашите или губернаторите на провинциите, от митата в размер 10% за мюсюлмани и тези, които им плащат трибут, и 3% за европейците. Поголовният данък на християните обхваща и той огромни суми. Трябва да прибавим и наследствата на висшите имперски военни чинове и паши, които унаследява негово величество с изключение на малко нещо, което е обичайно да се оставя на семействата им. Тези, чиито глави са осъдени понякога само заради съкровищата им, прибавят [още] към [съкровището] на султана, който намира за нуждите на държавата огромни приходоизточници и във финансите на Мека, контролирани от началника на черните евнуси“ (с. 38).

Граф Ферьер дьо Совбьоф дава неласкава характеристика за тогавашния френски посланик в Турция — граф Дьо Шоазьол-Гуфие, разказва за руско-турските отношения по това време. Той се озовава в Цариград на 22 май 1787 г. по време на войната на империята с Австрия и Русия (1787—1792). Френският посланик се отнася със Совбьоф недружелюбно и високомерно. Совбьоф напуска Цариград на 6 юни с. г. със слугите си, преоблечен в турски дрехи, за да избегне неприятности в смутното време, през което пътува.

„Пристигайки в Андринопол, бях свидетел на ужасните опустошения от чумата там. При все че оттам ежедневно преминаваха стоки и войски, които отиваха към лагера на великия везир, доста чудно е, че този бич не се бе появил никак. Нещастниците, които бяха засегнати от него, измираха на 2—3 дни път оттам: натъкнах се на мнозина такива, когато издъхваха, и други, които бяха въвн от опасност. . . През пътуването си наблюдавах нещо много обидно за турците: войските им, привикнали да вършат най-ужасни бъркотии и най-големи щети при придвижванията си и дезертиранията си, бяха изплашили почти всички жители на България, които се оттеглили из планините на Македония⁴. Там те си направили колиби. Други потърсили убежище из някои градове, за да избягнат издевателствата на онези, които ги бяха заставили да напуснат селата си при вида на насила отвлечените си стада и домашните им животни, [използувани] за издръжка на войските. Те не могат повече да останат през това военно време из жилищата си, които напускат, нито да обработват просторните полета, чиито реколти бяха изхранили първата година цялата армия на великия везир. Сега те (тези полета) представляват само картина на пустош, който кара най-жестоко да гладуват тези, които не обработват земята на повече от 120 левги от района. Към това бедствие трябва да прибавим и [бедствието] на Сърбия и част от Влахия, чиито жители бяха със същата участ, както тези от България.

Пристигнах в София на 16 юни. Лагерът на великия везир бе на север от града в голяма и обширна равнина“ (с. 128—130).

При тръгването си от Цариград Совбьоф бил предупреден от френския посланик да не се обажда на великия везир. При все това, уверен в недобрите чувства на посланика, Совбьоф известява на великия везир за пристигането си в София и го моли да уреди по-нататъшното му пътуване за Дубровник. (Той нямал такова разрешение, защото не искал да съобщи на посланика маршрута си, и го заблудил, че отива в Смирна и Архипелага. А всяко пътуване на официално лице тогава трябвало да бъде по дипломатически път уредено чрез Високата порта с цел да се вземат мерки за сигурността на пътуващите.)

Поради липсата на такова официално разрешение турският реис ефенди заявил на Совбьоф, че не ще му осигури пътуване до Дубровник като на официално лице, докато не получи потвърждение от френския посланик в Цариград. Совбьоф не се съмнявал в недружелюбния отговор на Шоазьол-Гуфие, но все пак сам му писал, за да го уведоми за промяната на маршрута си и заминаването си за Дубровник. В София, въпреки че бил предрешен, турците разбрали, че Совбьоф е французин, и при все това го зачитали, чувствителни към това, че той говорел добре езика им (с. 132—135).

„Няколко дни преди пристигането ми в София великият везир се опитал да строи в три редици пехотата си и да я накара да маневрира по европейски образец; османската войска, която винаги е отказвала да се подчини на правилата на военната тактика, се покори за няколко часа и как да е — на упражнение, на което се гледаше като на парад с надежда за възнаграждение. Поради това, че не им бе изплатено, на другия ден избухна общ бунт. Еничерите се хвърлиха към шатрата на великия везир, за да го насекат на парчета. Той има щастието да се укрие предрешен в палатката на реис ефенди. Последният нареди веднага да се изплатят 12 000 лири на войските, които, успокоени от тази либералност, позволиха на великия везир да се появи отново начело. Опасността му се бе видяла толкова голяма, че той още същия ден принесе в жертва осем агнета, за да благодари на пророка за особеното покровителство, което отдаваше по-скоро на него, отколкото на толкова навременно раздадените от реис ефенди златни монети. Понеже гладът нарастваше поради небрежността на доставчиците на храни, които никога не вземат мерки придвижването на обозите да бъде последователно и непрекъснато, великият везир пръв даде пример за въвеждане на икономии, като се ограничи подобно на всички офицери от армията с половин хлебна дажба, заставяйки с това войниците да престанат да роптаят поради недостиг на храни. Успях чрез много точни сведения, които взех от еничерите и други войски от всяка провинция в Европа и Азия, да направя приблизителна сметка за броя на тази армия, за която в Цариград считаха, че е от 150 000 души. Цялата тази войска, която се придвижваше бавно, безредно и по малко под много знамена, бе обект на големи преувеличения. Великият везир, който лагеруваше отделно, нямаше повече от 45 000 души. Еничерският ага не събираше повече в своите части от 35 000. Началникът на артилерийските части, които квартируваха между двата лагера на великия везир и еничерите, имаха около 6000 артилериисти и 100 артилерийски парка, 180 бойни оръдия и 20 мортири. Така тази армия, от която повече от една трета бе кавалерия, едва достигаше общо до

86 000 души, като се имаше пред вид, че аз направих изчислението според вписания брой при тръгването от всеки град...“ (с. 136—137). *Тези войски, предвождани от великия везир, се придвижват по големия военен път срещу австрийците, които застрашават Белград. Совбоф е заставен да се откаже от пътя през Дубровник поради това, че черногорците въстанали и пътуването оттам било несигурно. Ето защо той потегля към Белград с двама слуги. Заподозрян по пътя като шпионин, той трябва да се оправдае пред великия везир, който вече се усъмнява в него. Освободен, той скоро отново е заловен, този път, както впоследствие узнава, поради клеветническото писмо, което френският посланик изпратил срещу него до великия везир. Совбоф е причислен към група пленници — австрийски офицери и войници, заловени в Банат и изпратени за Цариград. Турските органи искат да убият единия от офицерите. Той откупува живота си с една кесия и с часовника си, които им дава (с. 137—170).*

„Заминахме от София на каруци, завързани по двама за краката. Тези пленници бяха изложени на камъните, които хвърляха по тях жените от всички страни, откъдето минавахме. Гневът им се разгаряше при вида на тези, които бяха причина да ги напуснат съпрузите и любимите им, за да идат на война“ (с. 170). *Понеже е облечен в турски дрехи и се движи пред конвоя, като води биволите, Совбоф остава донякъде запазен от ударите с камъни (с. 170—171).*

„Не стига дето ни затваряха всяка вечер в подслона ни, но нашите водачи ни отрупваха и с тежки вериги, които се доставяха винаги с голяма охота от всички местни власти, за да ни пазят по-добре. При все че великият везир ни бе определил по един пиастръ ежедневно за всеки пленник, раздаваха ни само по една ливра хляб; но с парите, които имах, можах да наредя да се купуват навсякъде храни и да се наслаждавам на удоволствието, докато се придвижвахме, да снабдявам всичките си спътници. Никога не съм вкусвал по-голямо душевно задоволство от това да нахраня 65 нещастници, чиято благодарност и чувствителност ме обезщетяваха напълно заради тежката участ, която временно споделях с тях. Снабдих мнозина с бельо и дрехи. С пристигането си във Филипополи попътната станция имаше нареждане да ни достави коне. На другия ден един клетник, който, не можейки да се държи повече на коня поради раните си, бе привързан здраво напъряко за седлото с краката, висящи от едната страна, а главата — на другата. Вечерта бе решено да го обезглавят, за да му спестят нови мъки. Това бе изпълнено от нашите водачи. Главата му, одрана пред очите ни, бе насолена, напълнена със сено и сложена в торба, в която имаше много такива, приготвени по същия начин. Двама от тези клетници преживяха мъката да поз-

наят, единият — главата на брата си, а другият — тази на единствения си син, заклан пред очите им.

В една равнина до селото Мустафа паша срещнахме повече от 3000 дезертъори от Азия. Те се връщаха в страната си, за да избягнат мизерията, която бяха изпитали в лагера на великия везир. Вървяха по толкова много, за да заставят градовете да им доставят прехрана и да се справят с поставените по пътя стражи за задържане на дезертъорите. В случая ми се удаде възможност да видя характера на османците. Ние много пъти бяхме виждали войници, които отиваха на боен лагер. Прицел на обидните им подмятания, ние бяхме обект на презрение, [породено] от високомерието им. Но всички тези дезертъори бяха така унижени, че те едва смееха да ни погледнат, толкова се срамуваха, че са напуснали армията. Всеки пленник като че ли бе укор за тяхната подлост. Видяхме, че се отклониха от големия път, като чуха водачите ни, които им казваха с ирония да ни пропуснат да минем и не ни засенчват пътя. Един тежко ранен войник, готов да рухне от умора, стана пак жертва на варварството на нашия началник: с него се отнесоха, както с другаря му, за когото споменах по-горе. Другиго пак застрашаваше същата участ, ако не бях измолил милост с цената на часовника ми и на няколко златни монети, които накараха нашите водачи да забавят хода си, за да не би този нещастник, когото завързах за седлото му с моя пояс с цел да запази повече равновесие, да не падне, нещо, което би му струвало живота. Защото на тези, които са натоварени да карат роби в Цариград, им е все едно дали тези пристигат там здрави, тъй като, щом донесат главите им, им дават пак същото възнаграждение. Съвсем чужди на човечността, за да пощадят [живота] на онези ранени, които срещат по пътищата, те бързат да се възползват от случая да отрежат главата на някой християнин. Щом се върнат по домовете си, те се кълнат в брадата на Мохамед, че са убили неверник, без да споменават за подлия начин, по който са го убили“ (с. 174—175).

Пристигайки в Цариград, Совбьоф се разделя с нещастните си спътници, които биват изпратени на каторга. Той сам е задържан в затвора на каймакама (с. 178). „Едва попаднал в затвора, един стар еничерин дойде да ми предложи да вляза в карцера и да си сложа заедно със слугите ми краката между две греди, освен ако не бих желал да се откупя със златни пари от това изтезание, създадено с цел да ни опази. Такъв обичай има в Турция: затворниците трябва да плащат охраната на тъмничарите си, ако не искат да ги оковат във вериги. Тези пък (тъмничарите) не заспиват, докато поставените в желяза не бъдат лишени от възможност да избягат; тежко положение за такива, които като мен пристигат в затвора без пари, тъй като бях изчерпал всичко, което ми оставаше, раздавайки го

на спътниците ми, надявайки се, че ще бъде освободен при пристигането си в Константинопол“ (с. 179).

Френският посланик не му помага с пари, за да си възвърне свободата. Притичва му се на помощ един богат френски търговец (с. 182).

Вторият том от пътните бележки и спомени на Совбьоф съдържа по-подробни описания на посетените от него места в балканските и българските земи. Следвайки големия път през Силврия и Родосто, той се спира в Одрин (с. 249).

„Адринопол е разположен в края на обширна, много приятна равнина, прорязана от река Марица. Той е много населен: българи, гърци, евреи и малко арменци въртят най-вече търговията. Околностите са добре обработени и доставят най-хубав добив. На връщане от Цариград човек със съжаление прекосява огромните равнини на Тракия, понякога тъй удивително плодородни, които са необработени понастоящем и дават само трева за паша на конете. Морската търговия на Одрин се извършва през Енос, който е на 24 левги. Пристанището е добро за малки морски съдове, които товарят там стоки, обикновено вълни, памуци и заешки кожи.

Пловдив, основан от бащата на Александър Македонски, вторият град на България, разположен в просторна равнина по бреговете на река Марица, е много населен. Жителите му, голяма част от които са гърци или българи, се занимават почти всички с търговия, и то с Унгария — с коприни, вълни и памуци.

Българите са най-малко обременени от всички данъкоплатци на турците, защото са включени в султанските владения. Това население обича земеделието и мирния живот. Селата им имат сиромашки изглед, белег за слабото усърдие на жителите. Многобройните стада и земи, които са в състояние да обработват, съставляват цялото му богатство. Много са гостоприемни към всички пътници. Много пъти намерих в домовете им чистосърдечността и простодушието на добрите араби от пустинята. Вероизповеданието им е „гръцко“. Изобщо те са набожни, без никога да са показали фанатизъм. Жените се стараят да окажат уважение, а дъщерите им, цялото кокетство на които се състои в това да оплетат косите си на хубави плитки, помагат скромно на майките си да приготвят за госта някой селски обед.

При последното си пътуване намерих цяла България почти пуста поради страха, който ѝ бяха вдъхнали отиващите по лагерите войски; три пъти вече бях минал по този път и бях намерил гостоприемство в едно селце на шест левги от Пловдив. Минах пак оттам с австрийските пленници и видях с удоволствие как моите досмакини взеха присърце злостастиято ми. Младата Елена ми дари кошница с плодове и побърза да ми покаже една златна монета, на която бях гравирал името си и

й я бях дал, за да я сложи при другите монети от наниза си според местния обичай. Базаргик⁵ е красив град, доста приятен, разположен в обширна равнина, която изобилно ражда всякакви зърнени храни и плодове. Всред площада се вижда градски часовник с камбана, която отбива часовете, нещо, което сближава с християнския свят. Защото турците не понасят това в религията си дори и за часовниците, чиято употреба не познават, тъй като имат само лоши часовници, които и най-изкусните часовникари поправят доста трудно.

София е главен град на България, управлявана от паша, който пребивава в този град. Тя има само лоши стени, които обкръжават ограждащите я съоръжения. Къщите ѝ биха били доста удобни, ако турците бяха годни да ги поправят. Навсякъде се виждат само развалини. Престоят на великия везир, който лагерува предната година три месеца до вратите ѝ, допринесе много за опустошаването ѝ. Нямаше по-голяма сензация в този град от годежите на еничерите с младите красавици, които очевидно вярваха, че цялата войска не щеше вече да напусне техния край. След като почти всички се изжениха, прекараха доста приятно медения си месец, скоро последван от повсеместно изоставяне и дори пълно овдовяване. Когато великият везир напусна София, за да иде на лагер в Ниса, не без мъка успяха да отстранят красавиците, които жалеха твърде много еничерите, за да не пожелаят да ги последват. Видях да докарват в каруци цяла група, заловени, че тайно [се придвижват], заплашени, при повторен случай с обичайна за Турция неприятна церемония: поставят котка в гащите им, обикновено много широки; бедното животно, което шибат безмилостно, не е в състояние да кротува там.

Повечето българи, които са изоставили селата си, за да избягнат яростта на разюздани войскари, са се оттеглили в планините на Македония, където са построили колиби по техен обичай — къщите им са направени само от преплетени клони като плет, които пръскат отвън с глина. Покривът, покрит със слама, има отвор в средата, през който излиза димът, тъй като по обичай се пали огън в средата на колибата, за да се избягнат пожарите. Тази мярка действително необходима, изглежда малко смущава българите, които не се боят от дима, тъй като са свикнали с него. Но съмнявам се, че някоя лисица ще дойде да търси кокошки там, понеже всяка вечер те се прибират в същото убежище със стопаните си“ (с. 255).

„Солун е понастоящем най-значителният град на Македония. Турците малко се интересуват да знаят за люлката на Александър Велики, името Филипи им е дори чуждо. Те не знаят дори името на тази провинция, както и имената на други, които са образували толкова царства и могъщи републики в древна Гърция. Търговията на Солун е с голям обхват. [Тър-

гува се] с памуци, коприни, платна и най-вече с много прочутите килими. Европейците имат много кантори там със съответните им консули. Управляващият го паша командува многобройни войскове части, за да затвърди покорството на планинците, които често са непокорни“ (с. 256).

В заключение Совбоф посвещава цяла глава за критичното положение, в което се намира по това време Турция (с. 280—282).

„Намерих за много безчовечно и варварско да гледам толкова красиви бели жени, продавани в тази страна, както негърките в Америка. Странно е, че докато повечето от моите сънародници се занимават със злощастнето на черните, на 2000 левги от бреговете на Франция, не се помръдват да унищожат робството в Турция“ (с. 282—283).

Совбоф очертава международното положение на Турция, като установява, че тя е в ръцете на могъщите си европейски неприятели (с.284—301). „Да можеха [турците] да се просветят някога! Безполезни пожелания! Подхранвани с невежество, фанатизмът ограничава кръгозора им и те не се стремят към нищо друго освен към приятни развлечения“ (с. 302). Турчинът според пътешественика живее в най-хубав земен кът, не дава нищо на султана, прекарва спокойно времето си и воюва само с надежда за добра плячка. Гърци и арменци най-тежко понасят бремето, натоварени с данъци. Османските управляващи среди си играят с живота и имота им, жертва на тяхната алчност. „Унижавани и от последния мюсюлманин, нещастните данъкоплатци молят свети Никола да докара в Турция благотворна революция, която ще им даде възможност да се ползват от справедливо и мирно управление. Този момент изглежда твърде далечен. Османците могат да бъдат прогонени от Европа, но никога няма да се променят. Фанатизмът ще ги следва навсякъде и това було на религията ще бъде винаги причина за тяхната несъзнателност, която ги кара да презират всичко онова, което, сближавайки ги с нашите нрави, би могло да ги отдалечи от предразсъдъците им“ (с. 303).

Увод, подбор, превод и коментар: *Б. Цветкова*

¹ Nouvelle biographie générale..., t. 17, p. 554—555.

² Ferrières de Sauveboeuf. Mémoires historiques et politiques de mes voyages faits depuis 1782 jusqu'en 1789, en Turquie, en Perse et en Arabie, mêlés d'observations sur le gouvernement, les mœurs, la religion et le commerce de tous les peuples de ces différents pays, avec les relations exactes de tous ces événements qui ont eu lieu dans l'Empire Ottoman depuis 1774 jusqu'à la rupture des Turcs avec les deux cours impériales; suivis de tous les détails de ce qui s'est passé de remarquable entre les deux armées de ces trois puissances belligérantes et d'un calcul raisonné des avantages que les Cours de Vienne et de

Saint-Petersbourg peuvent retirer de leurs victoires sur les Ottomans. Maestrücht et Paris, 1790, 2 v.

³ И в. Ш и ш м а н о в, Стари пътувания през България в посока на римския път от Белград за Цариград. СбНУ, IV, 1891, с. 476—481.

⁴ В случая има пред вид Рила, Родопите и Средна гора.

⁵ Гр. Пазарджик.